

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVII. KÖTET. 7. SZÁM.

CZAKÓ ZSIGMOND ISMERETLEN DRÁMAI KÖLTEMÉNYE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

VADNAY KÁROLY

RENDES TAGTÓL.

Ára 30 fillér.

BUDAPEST.

1901.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótvényéről. *Tel'fy Ivántól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. *Tel'fy Ivántól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Bélától.* 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferencztől.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbery Ármintól.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei. a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuel*től. 40 f. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gabor* l. tagtól. 20 f. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez. *Finlay Henrik* l. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a hét-szigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. herezegő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzókérlet és megjelölések módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenássy Sándor* l. tagtól. 60 f. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi Jozseftől.* 20 f. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. *Brassai Samuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Cséri János Barczai Akos fejedelembhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Finlay Henrik* l. tagtól. 20 f. — VI. A finn költészetről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzeti ségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Samuel* r. tagtól. 80 f. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Orszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Meléklet öt khálymik dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól. 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 40 f. — VI. szám. Jelentések: I Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókérlet. *Fogarasi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es igékéről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k.** I. szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Samuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 50 f. —

CZAKÓ ZSIGMOND
ISMERETLEN DRÁMAI KÖLTEMÉNYE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

VADNAY KÁROLY
RENDES TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye.

Vadnay Károly rendes tag székfoglaló értekezése.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1900 november 5-én tartott ülésén.)

A magyar drámaírók közt nincs, ki az életet, az embert sötétebb színben látta és festette volna, mint Czakó Zsigmond. S különös jelenség, hogy ezt a sötéten látó szinpadli költőt mégis a század legvérmesb hevületű évtizedének közepén tapsolta, ünnepelte a színházi magyar közönség, noha a kor sajátos nemzeti eszméinek hangot nem adott s az egyre erősülő magyaros szellem közösségébe is alig tartozott egyébként, mint azzal, hogy merész bizarrságait magyarul írta. Az ünnepeltetés magyarázata nem is lehet egyéb, mint az, hogy e termékeny időben kiváló tehetségek majd minden téren meglepőleg mutatkozván, az újonnan feltűn drámaírók: Czakó Zsigmond, valamint a «Brutus és Lucretia» című német dráma megírása után hozzánk került Hugó Károly költői értékét is sokan egész izgalommal törekedtek túlesigázni, műveiket némelyek égisz emelni, gondolva, hogy ezzel is csillagosabb lesz a magyar ég. Csillagokká azonban nem tehették, mert e zajosan tapsolt termékek csak a mesterséges tűzijátékok kápráztató szikrázásával s nem égi testek maradandó fényével bírtak és szerzőik nem is a nemzeti lélek éltető forrásából merítették erőt, hanem kozmopolita áramlat kölcsönfényében jelentek meg szinpadunkon.

Olyan búskomor és egyoldalú világnézet, minőt Czakó Zsigmond a «Leona» egyik alakjával hirdetett, hogy a világ csak senyvedő lelkek «kórháza», nem mehetett a magyarság heves vérébe, mert ha nemzetünk hajlandó is a búsongásra, rossz napokban pedig a hamar-csüggedésre, természetétől a világfájdalom és embergyűlölet épp olyan távol esnek, mint az ábrándos érzélgés.

Czakó Zsigmondot bizonyára saját ifjai életének, nyomasztó körülményeinek valósága merítette vigasztalan pesszimizmusba, melynek szubjektivitásával kétségkívül jobban boldogulhatott volna, ha lírai költővé lesz; mint drámaíró azonban hamar lejtőre jutott, midőn végzetes tévedéssel a maga egyéni felfogását általános életigazságnak, a saját keservét mindenkiének tekintette.

Hogy az élet miért vált neki a fiatalság legszebb idejében eldobni való «nyűtt béklyó»-vá: ismerősei előtt egy perczig sem volt titok. Már igen ifjan nagy sorscsapás sújtotta. Vagyonos atyja, Erdélyben az utolsó alchymisták egyike, képtelen vak hitének hajszolásában teljesen tönkre jutott s addig uriasan nevelt fia hiába fordult tekintélyes családjuk barátaihoz, ismerőseihez: támaszt, részvétet sehol sem talált s színészeti tehetség nélkül volt kénytelen egy vándortársulat keserves kenyerén tengődni. Nagynehezen a fővárosba kerülve, a nemzeti színháznál is jó darabig a kardalnokok nagyon szűk sorsában kell osztoznia. Hiába írja meg ket első színművét, azok nem kerülhetnek színre, mignem harmadik drámája: a «*Kalmár és tengerész*» előadásakor hirtelen rá mosolyog a csalfa szerencse. Egyszerre jobb kenyérhez, hírhez, elismeréshez jut. De ez a gyors fordulat lázassá teszi képzelmet, munkásságát. Hamar akar a tetőfokra jutni s a «*L'égrendelet*» zajos sikerei után siető munkával törekszik a dicsőség orma felé. De pár futó év múltán, kivált a «*Könnyelműek*» színrevitelekor, éreztetik vele, hogy nem emelkedőben, hanem hanyatlóban van, mert képzelme nem szárny, mely magasra röpíthetné, hanem kezd olyan nyüglenni, mely zord és szűk nézletkör korlátai közé kényszeríti. Egészséges akaraterőre szert tenni nem bírván, kórházban senyvedő léleknek érezi magát. A hit már úgyis megrendült benne, s egész lényét valami alaktalan természet-imádás lepi el, mert minden mélyebb tanulmány nélkül böleselegvén, philosophiai gondolkodás nem törhet elméjében medret a fölösleges és káros áradat levezetésére. Elégületlen mindennel s társai előtt sovárogra emlegeti a párisi színműírók jó sorsát, kik pár felkapott művekkel megvethetik anyagi jólétök biztos alapját. Bizalmatlan a férfiakkal szemben s bensőbb barátságot kötni nem képes. A szerelmet pedig, mely elboruló lelkét földeríthette volna, kizárja szívéből, mert a nőket végzetes indulatok forrásainak tekinti s noha anyját, ezt az okos, nemes, kötelességeit ismerő asszonyt fiui tisztelettel szereti, társadalmi

drámaiban még az anyákat is komor színben, adáz cselekvéssel szerepelteti. Mikor a fővárosban először jut kényelmes berendezésű lakáshoz: otthonát nem vigasztalni, buzdítani tudó nővel osztja meg, hanem egy mogorva sassal. Elegületlensége nőttön nő. Éles vitacikkekben támadja meg a nemzeti színház akkori vezetési rendszerét s az elsőrendű színészek tanácsával elő országos igazgatót s bár mond sok igazat, érzi, hogy kíméletlen támadásával azokat bántotta meg, kik a színháznál az ő első pártfogói, úgyszólván jötevői, sikereinek főtényezői voltak. A távolban aggódó anyja is hibáztatja e tettet, pedig voltakép ez volt az első eset, midőn szubjektív érzései elnyomásával kívánta szolgálni a tárgyias igazságot, a mit mint drámaíró elérni nem tudott.

Környezetével és önmagával meghasonolva, meggy nézni a Tátra szírtormait s a tátrafüredi emlékkönyvbe dagályos, zürzavaros sorokat ír, érthetetlenül mondván el, hogy mámoros lett a bérc-tenger tetőin, melyeket ha porhüvelybe bilineselt lelke nem sokára visszatér az öserőbe meg fog «korbácsolni».

Beteg lélekkel tér vissza a fővárosba s néhány társának felolvassa utolsó művét: a «*János lovag*»-ot s mivel annak nem jósnak nagy színpadi sikert: nyomasztóan érzi létének terhét, s be sem várva történelmi drámájának első előadását, elcsüggedten, de nyugodtan végezi ki magát. A senyvedő lélek így hagyta el a nagy «kórház»-at.

Egy évvel később a hazáért halhatott volna meg!

A többször megírt, de ma már részben elfelejtett életrajzi adatok nagyjában való ismétlését azért tartottam kitűzött feladatom keretébe illőnek, mert mindenestre sajátyszerű, feltűnő jelenség, hogy éppen egy ily gyógyíthatatlan *peszimista* vállalkozik, lelki hányatásai közepett, erőszakos halála előtt pár évvel, dicsőítő drámai költemény írására, melyhez őszinte hódolat, ünnepi örömeztet, a nyelv eszményítő verőfénye, szóval költői *optimizmus* kell.

Egy évvel előbb megkísérelte ő ugyan egy régi hős királyunk dicsőítését is, megírva «*Szent László és korá*»-t, melyet a drámaiság és kompozíció fogytéka miatt nem mert drámának, hanem «drámai történetrajz»-nak nevezni; de ebben sem tudta kikerülni sötéten látó szubjektivitását. Például a lovagiság, hazaszeretet és keresztény vitézség eszmenyeitől hevülő királylyal azt a saját fekete eletnézletét hangoztatja: «Élni, mi az? Táplálni egy *férget*, mely

pillanatról-pillanatra öntestén rágódik». Ily féreg örlelő kínját a keresztes hadak eszméjétől lelkesedő király, a «Szűz Mária választott lovágja» teljességgel nem érezhette. Attól maga az író, a veralkat betege, nem tudott nyugodni. És bizonyára e régi korhoz és hőshöz nem illő világfájdalom volt egyik lényeges oka annak, hogy e színmű, midőn a költő halála után nemsokára nyomtatásban és a színpadon megjelent, daczára a Czakó Zsigmond gyászos vége fölött érzett részvétnek, nem verhetett gyökeret sem az olvasók, sem a nézők rokonszenvében.

Jóval kisebb terjedelmű, de eszméiben egészségesebb Czakó Zsigmondnak az az alkalmilag írott rövid drámai költeménye, melyet egy évvel később egy akkor tervezett háláünnepre írt, s melyről nem csak a közönségnek nem volt soha, hanem az irodalomtörténetnek sincs maig sem tudomása.

Nincs említve Bayer József társunknak «*A magyar dráma-irodalom története*» című, két kötetes, alapvető munkájában sem, noha ebben példás buzgalommal van egybehordva minden összegyűjthető anyag és adat. Ismerteti ez Czakó Zsigmondnak minden színpadra vitt művét. Említi zsöngéjét, a még Erdélyben 1842-ben írt «Festő és Vampyr»-t, melynek részleteiben a mutatkozó erőt elismerték a nemzeti színház bírálói is, de egészében előadásra nem ajánlhatták. Említi a könyv francziából fordított egyetlen művét: «Mari, egy anya a népből». Sőt lapok hire nyomán azt is, hogy «Judás» című szomorújátékot készült írni. Csak éppen az 1845-diki drámai költeménynek hiányzik még a címe is. Pedig a mi e nagy terjedelmű munkában nincs meg, azt más irodalomtörténeti könyvben hiába keresnők.

Egyébaránt, ha csupán színpadi használhatóság és költői bensőbb érték szempontjából ítélünk, valami lényeges kár nem is lett volna, ha e mű végkép ismeretlen marad. Óvakodom abba a már gyakran előfordult hibába esni, mely utólag megtalált poétai munka becsét tódítja, s ezzel a megtalálás érdemét fokozni törekszik. Könnyű kikerülnöm e hibát, mert e művet nem én találtam meg. Engemet csak figyelmeztetett rá, a ki megtalálta.

A költő halála után huszonegy esztendővel, 1868 tavaszán, a Jókai Mór politikai lapjának belső dolgozó-társa: *Dienes Lajos*, gyermekirodalomunk egykori érdemes munkása, említette nekem, hogy ő a *Fancsy Lajos* elhunyt színművésznök iratai közt talált

Czakónak egy olyan bevégzett kisebb színművét, melyről se nem irtak, se nem beszéltek soha. Mivel Dienes a Fánecs nagyobbik leányát, a zongorajátékaért nyilvános hangversenyeken is gyakran megtapsolt Etelkát bírta nőül, természetes, hogy az apa hátrahagyott irataival ő rendelkezett. Elkértem tehát tőle a kéziratot, mely azonnal igazolta hiteles voltát, sőt sejtette azt is, hogyan maradt annyi éven át az asztalfiók titka. Mivel az alkalmi nagy ünnep nem jöhetett létre, többé sem a szerzőnek, sem a színháznak és sajtónak nem volt oka az ünnepre szánt munkával foglalkozni.

Méltónak találtam azonban a szerkesztésemben megjelenő szépirodalmi napilapban *) utólag is közölni, nem csak az egykor ünnepelt s utóbb balvégzetű drámaíró híre-neveért s nemcsak azért, mert az irodalomtörténetet mindig érdemes új adalékkal gyarapítani, kivált ha azzal ismeretes író termékeinek sorozata válik teljesebbé; hanem azért is, mert ez a mű az egyetlenség irrott bizonyossága annak, hogy a magát kozmopolita áramlatnak egészen átengedett magyar író egyszer a mi reform-korszakunk nagy vívmányait is fel akarta tüntetni a nemzeti színházban, legalább elvonuló képekben.

De arra, hogy a megtalált műről a sajtó és az olvasó közönség kellő tudomást vegyenek: a közlés ideje a lehető legkedvezőtlenebb volt. Három nappal előbb ágyúk döreje hirdette az örvendetes eseményt, hogy a budai várpalotában a megkoronázott királyi párnak — a hogy a boldog szülők magok nevezték el — *«magyar leányuk»* született. Az egész nemzet úgy gondolt e friss sarjacsakára, mint a kiegyezéssel nemzetünk és a korona közt létrejött összhang megerősülésének élő zálogára, s a hálaadó istentiszteletek, országgyűlési hódoló nyilatkozatok, politikai és társadalmi ünnepek, jótékony alapítványok, színházi ingyen előadás, kivilágítás örömjaja közepett ki törődött volna egy szerencsétlen véget ért fiatal drámaíró elmúlt alkalomra készült drámai költeményével! Még az irodalomtörténet bűvárai sem jegyezték föl adataik emlékeztető könyvében. A mű sorsában ekkép annyi lett a különbség, hogy huszonegy esztendeig egy elhalt színművész iratai közt, azután pedig harminczkét év óta egy napilapnak a forgalomból hamar kikerült

---

*) A *Főderosi Lapok* 1868-dik évfolyamának április 25. 26. és 28-án megjelent 96., 97. és 98-dik számaiban.

három számában maradt eltemetve. Mindenesetre sajátos esetleg, hogy első ízben az uralkodó-ház egy nagyérdemű agg tagjának halála, második ízben pedig ugyanezen ház egy szép reményű friss sarjának születése gátolta meg köztudomásra jutását.

Még csak azt sem lehet róla mondani, hogy elfelejtett mű, mert elfelejteni csak az egyszer már ismertet lehet. Ezt pedig rég elhalt szerzőjén és Fánésyn kívül aligha ismerte valaki. Ekkép nyilvános tudomáson kívül esett munka, melynek ezentúl is csak néhány sornyi említés juthat irodalmunk történetében.

Czíme két történelmi évszám :

«1445 1845.»

Tartalma a keresztyénség egykori nagy hőse és Magyarország bölcs kormányzója : *Hunyadi János* dicsőítése, összekapcsolva négyszázad multán egy másik jóságos kormányzónk iránti közhódolattal.

A színtér holttestekkel borított harcmező, melynek egyik halmán a diadalban kifáradt vezér mély álomba merült. Körülte elesett törökök és az éjszaka, melynek homályában az *Enyészet* szelleme tűnik föl és elégedetlenül bölcseleksedik. Kevésli a maga hatalmát, mert az embernek csak múló teste az övé, a lelke nem. Nemzetet elnyelni nem képes, ha azt nagyerejű hős védi. Elvenni tud, adni nem. A jelen az övé, de a jövő az örökkévalóságé, melylyel szemben csupán szolgának érzi magát, a haladás és tunyaság súlyegyenlítőjének, az örök-esés tömlőcztartójának, ki e tömlőcz ajtaját őrzi, de kulcsával nem parancsol. Hatalmasabb kívánna lenni, ki nemzeteket pusztítva, erővel bírjon az örökkévalóság folyvást megújító munkáját, ha csak perczekre is, megakasztani.

A korlátlan hatalomvágy e homályos panaszára a *Szolgaság* szelleme emelkedik ki egy elesett török holttestéből, ömlengő igéretekkel ingerelve az Enyészetet, hogy tegyék tönkre az akarat nagy erejével ellenök küzdő Hunyadit, ki hősi kardjával országról-országra űzi a Szolgaságot s az Enyészetnek, ha juttat is sok áldozatot, de egyszersmind virágzó nemzetet alkot, melylyel az Enyészet sem bír. Mint Lucifer a több évvel utóbb alkotott «Ember tragédiájá»-ban a küzdő Ádámot : ez a két ádáz szellem a nagy célra törő Hunyadit törekszik saját erős sarkaiból kiforgatni, tönkre tenni, kétségbeejteni. Az Enyészet mohó vágygyal lép az alvó hős-höz, hogy illetésével megmérgezze. De visszariad tőle, mert annak

csupán érzéke alszik, a lelke nem. Ehhez pedig nem férhet. A Szolgaság szelleme makacsabb, mert habár ő nem szállhat szembe ellenségével: bízik fegyverében, a bosszuban, bízik fondor eszközeiben, mert tud magára átalakokat öltetni, hogy megvesztegetéssel, árulással, rémitéssel megronthassa nagy lelkek erejét is. Ennek megkísérlése végett eszkösznek össze Hunyadi ellen.

A második jelenésben ébred a hős s nyomasztó álmára gondol. Egy éve, hogy a várnai gyásznapi elmúlt s körötte ismét csata-tér, melyen győzelmet nyert a pogány törökön. Álmában ezredéves öreget látott, ki mennél öregebb lesz, annál jobban ifjodik. Szárnyai vannak s az időnek hol előtte, hol utána röpül. *Korszellemnek* nevezi magát s megszorította melegen az ő jobbját, mint a ki érette munkál. Azt mondta, hogy a Hunyadi élete századok léte új alakulásának lesz az alapja. A magyar nemzet eddig négy századot élt s Hunyadin újabb négy század sorsa kezdődik. De vigyáznia kell, hogy az Enyészet meg ne rontsa hősi szellemét, üdvös munkáját. Ha le tudja győzni ezt az ellenséget is, akkor a hős meglátja jutalmul azt, hogy milyen lesz a hazája újabb négy század mulva! Ezzel a korszellem és álom eltűntek, a hős lelkében hagyva a hő vágyat, hogy megtudhassa Magyarország egykori jövőjét.

Capistrán jön a harmadik jelenésben. Álmodott ő is. Látta az Úr kertjében a hit terebélyes fáját, ágain tömérdek bimbóval, gyümölcsessel. Kelet felől terhes felhő közelgett s mélyéből pusztító vihar tört ki, hogy ketté törje a fa derekát. A gondviselés azonban Hunyadiban erős tölgyet állított a hit fája mellé, hogy megvedje. És meg is védte, úgy hogy arról csak éretlen gyümölcsök hulltak le. De ekkor millió féreg támadta meg a két élőfa gyökereit s a tölgy kidőlt és az Úr arca elborult. A hős erre a férfi önérzetével biztatja Capistránt: «Az enyészet az én halandó testemet is hatalmába ejtheti; de lelkemen a férgek nem vehetnek erőt!» S Capistrán meg imádkozni, hogy úgy legyen.

A Szolgaság szelleme a negyedik jelenésben lép Hunyadihoz. Korszellemnek adja ki magát, s a tagadás fanyar bölcselgésével igyekszik rábeszélni a hőst, hogy tegye le a fegyvert, mert ugyanis minden küzdés hiábavaló. A bölcsesség magaslatáról úgy mond — ki tudja megmondani: melyik hit az igazi s melyik jog a szent. A nepek csatái nem egyebek hangyasereg vergődéseinél. «Fegyvered letéve, bölcs leszel, a mi nagyobbá tesz mindazoknál, a kik valaha

e földön éltek». A hős rendületlenül feleli: «Én? Letegyem a fegyvert? Soha. Mert van szívem, mely dobog s hazámért dobog. Baleszmék horgaival sohasem akasztom meg a kezemet!» A Szolgasság szelleme elgondolja magában, hogy «ez a lángész philosophiája, melylyel önmagának keres utat azon világosság után, melyet a természet öntött lelkébe». S távozván, bevallja az Enyészet szellemének, hogy nem győzhetett, mert a Hunyadi lelkét hamis felfogással nem leket tömkelegbe csalni; de ha csalódással járt az eszéhez szólni, majd szól ő a szívéhez!

Hunyadi a következő jelenésben hazafiúi hévvel nézi a hajnallal ébredő seregét s esd a nemzethez, hogy ha valaha ez a vérrel áztatott föld az országnak boldogságot terem, emlékezzék egykori fiaira, kiknek boldogsága csak abból állt, hogy *hazájukért meg tudtak halni.*

Ismét a Szolgasság szelleme jelen meg, ezúttal a Capistrán csábalakjában. Elbeszéli Hunyadinak, hogy imádkozása közben lelkét nagy gondolat szállta meg. Magyarország élére erős kar és nagy szellem kell. Szóval Hunyadi, kinek háza épp olyan fényes lehet, mint az Árpádé volt. De a hőst a kísértés szavai nem ejthetik meg. Azt feleli: a nép szereti őt, mint kormányzóját, de elhidegülne tőle, ha trónra vágyakoznék. Két fiát is polgárnak, hazafinak neveli s polgárból, ha derék, mindig lehet jó király, míg királyból ritkán jó polgár. Többé szót se erről!

Az Enyészet hátul hallgatódzó szelleme boszusan mormogja: «Ez emberben egy nemzetet nyelhettem volna el s daczol erőmmel!» A Szolgasság szelleme biztatja: «Még nem veszítünk. Megkísértém az embert, meg a hazafit, majd megkísértém az atyát! Sok vészdedzett hajó kis zátonyon találja vegromlását».

A kilencedik jelenésben az igazi Capistrán beszél Hunyadival, előbb felvilágosítva őt arról, hogy gonosz kísértő volt és nem ő, ki az imént rá akarta beszélni, hogy dicsvágyólag törekedjék a trónra jutni; aztán jelenti, hogy a moldvai vajda, ki ellen sereget készül vezetni, követet küldött. E belépő követ álköntőseben is a Szolgasság szelleme lappang. Urától — úgy mond — aláírandó szerződést hozott. Ha aláírja, akkor fogoly fiát: Mátyást a vajda szabadon bocsátja, továbbá évenként nyolczvanezer aranyat fizet neki, a török ellen segítséget ad s mindezért nem kér egyéb jutalmat, mint Erdélyt királyi czímmel. Különben pedig a fia fejét

leütteti. Hunyadi felháborodik: ilyen árulást mer róla föltenni valaki! Fia sorsára gondolva, könnyet ejt, de egyszersmind fegyvetőleg üzeni: «Fiam holttesteért magam megyek el s olyan sirt ásatok neki, melyre betakaró hantul Moldovát hányatom!» Eből sz fenyegetés után, mely jobban egyez a Czakó korabeli öblös hang dagályával, mint a nagy tettek egykori hősenek komoly méltóságával, Hunyadi megakarja ragadni a követet, de az ijedten esik össze s megint az a holt török lesz, melyből a Szolgaság szellemként előbujt. Az Enyészet szelleme pedig a háttértől hódolattal lép a hőshöz: «Hunyadi! Téged az enyészet maga is tisztelni kénytelen. Élj dicsően s ha életpályád utadról leszólít, én érintetlenül hagyom szellemedet és porodat, hogy azok e hazában áldjanak meg földet és népet a *szabadságnak* boldogságot árasztó, termékenyítő hevével!»

Az utolsó, a tizedik jelenésben Hunyadi, a tegnapi győzelmes harcztól s a mai kísértések próbáitól fáradtan dől ismét paizsára, kérve a nemzetek életét intéző Sorsot, hogy engedje őt bepillantani a jövő titkos könyvébe s meglátni, hogy négy század multával mint fog élni a magyar!

És a mit kíván: hajnali álma közben teljesül. Látja fátyolképekben a szárnyas korszellemet, először a törökvilágbeli, ősz fűrtökkel, véres karddal s fölötte ez évszám: **1445**. Majd csillogó köd árad szét s himnusz zendül. Megjelen az új korszellem, megifjult arczczal, fején koszorú, kezében pálma és olajág, fölötte a fényesen lebegő új évszám: **1845**. A szín mélyében pedig egymásután lengenek át: az országgyűlés nagy terme, központként *József nádorispán*, körülte országnagyok, főpapok s a rendek csoportozata; majd Mátyás király akkor tervezett emlékszobra; a nemzeti múzeum, a tudományos akademia, a Duna gőzösökkel, a vasut mozdonyokkal, az alkotmány és a törvényes szabadság lelkesítő jelképei aranyos világításban, a himnusz egyre áradó hangjai mellett.

Ez az ünnepi költemény tartalma. Nincs a kéziraton följegyezve, de már az első képből is kétségtelen, hogy az agg nádor félszázados hálaünnepére készült. Méltó megemlíteni e pontnál, hogy a magyar színpad az ő nádorispánságának már a negyedik évében is alkalmi mfi előadásával ünnepelte az akkor még fiatal főherceget. A nagyváradi magyar színészek első mecénása: az

erdélyi fejedelmi családból származott bihari adminisztrátor: Rédey Lajos maga írt József nádor nevenapjára magyar színművet, «A nagylelkű herceg» címűt, melyet a várad szinészek 1799 márczius 19-én hévvel s a közönség tapsai mellett adtak elő. És ez a meleg érzület mennyire fokozódott a később lefolyt ötödfél évtized alatt a magyarság lelkében! A felszázados ünnepet voltaképp 1845-re tervezték, mert akkor telt be a náddorrá választás fél százada. Az egész ország fényvel és szeretettel szándékozott ezt a jubileumot megünnepelni, mivel nemzetünk a jóságos nádornak sokat köszönhetett. Támogatta a haladás törekvéseit, bőkezűen gyarapította a művelődés új intézeteit, bölcs mérséklettel, de állhatatosan segítette sok reform-törvényünk létrejöttét. Midőn a szabadelvűek felé hajolt, bécsi ellenségei pletykázva gyanúsították, hogy egész «kis Rákóczi» lesz belőle, maholnap bajszot ereszt s ha magát nem is, de valamelyik fiát szívesen emelné trónra. Pedig kertészkedő bölcs vala, ki nem titkos vágyakozásokban lelte kedvét, hanem abban, hogy a fővárost szépitse, ligeteből, szigetből, vidéki gazdaságokból paradicsomot csináljon. A Czakó költeményében vannak czélzások, melyeket a színház akkori közönsége megértett és élénken tapsolt volna. Tudva volt, hogy a szolgaság szelleme ezt az igaz embert is szerette volna megrontani, kezét «baleszmék» horgaival megakasztva. Azt sem nézték jó szemmel, hogy fiait magyaroknak neveli, mint Hunyadi polgároknak a magáéit, a hogy Czakó mondatja vele, egy pár pontban itt adva jelét annak, hogy a kor demokrata szellemében és hirdetett tanaiban osztozott.

Czakó főtörekvése különben az volt, hogy párhuzamos gloriifikációval a két évszámot mentül jobban összekapcsolja. Tudta ő jól, hogy Hunyadi egy evvel utóbb lett csak kormányzóvá; de tudta azt is, hogy a költő történeti tényekkel nem, de évszámokkal szabadon, czélja szerint bánhatik. Neki valamivel előbb volt szüksége kormányzóra, mert a közelismerés az öreg nádort is szerette bölcs kormányzónak nevezgetni. Tudta írónk azt is, hogy 1445-ben Capistrán még nem működhetett Hunyadi oldalán, mert csak pár év múlva jött először országunkba s Konstantinápoly elfoglalása után, 1456-ban lett a nádorfejevári nagy diadal tényezője: a «Capistranus triumphans». Tudta, hogy általában 1445 nem tartozott Hunyadi legdicsőbb évei közé, de elég volt ilyen, hogy a drámaíró egy kisebb fényűt is közéjük sorozhatott.

Hogy hősül Hunyadi Jánost választotta, azt a negyvenes évek történelmi kultusza eléggé megmagyarázza. Már tanuló korában is irt ő költeményt Hunyadiáról, de a melyet alkalmasint csak anyjának mutatott meg, Mikor felnőtt, a Hunyadiak emléke évről-évre jobban uralkodott a magyarság lelkén. Akkor várták élénk érdeklődéssel a gróf Teleki Józsefnek *Hunyadiak kora* című nagy munkáját, melynek készülésétől a sajtó gyakran beszelt. Az operában akkor tapsolták friss hévvel az Erkel *Hunyadi Lászlóját*. Még a visszakerült Hugó Károly is úgy vélt rossz magyarból valamivel jobb magyarra fordított drámájával több babért arathatni, ha az *Egy magyar királyban* Hunyadi Mátyást dicsőíti.

Az ünnepi költeményhez hőst választani mindenesetre könnyebb volt, mint történelmi évszámokból álló címét előre biztosan megállapítani. Mert az ünnep megtartásának ideje bizonytalanná vált. Egyszer a felvidéki inség, másszor a nádor súlyos betegsége miatt kellett későbbre halasztani. A mű szerzője, valamint Fancsy, ki őt e színi költemény megírására buzdíthatta, a czmszámok megváltoztatására s a tartalomnak ehhez való módosítására lehetek elkészülve. Egyelőre az első leírason a költő mit sem igazított. Ebben az alakban pedig úgyszólván írott rögtönzet. Rá van írva a kézirat elejére: «Elkezdtém sept. 17. 845»; a végére pedig: «Végeztem sept. 18. 845». Valószínűleg nem is tudott már csak ily nyughatatlan sietséggel írni. Az neki sohasem forgott elméjében, mit Goethe híres angol életirója a drámairóról találó képen írt meg, hogy olyan legyen, mint a még ki nem égett vulkán, mely bensejéből tüzet hány, de maga nyugodt marad. És azt a jó tanácsot sem bírta követni, melyet maga adott egy kezdő színműírónak, költői irodalmunk egyik mai nagytiszteletű veteránjának: «a Pegazust nem kell sarkantyúzni, mert ha elég zabot kapott a teremtőtől, sebesen jár az magától is».

Az alkalmi mű minden legkisebb változtatás nélkül maradt, mert előadására nem került a sor. az agg nádor 1847 január 13-dikán meghalván. Nem érdektelen azonban utólag is tudni, hogy a nemzeti színház mily eredeti művel készült a félé százados jubileumot ünnepelni. Kossuth Lajos a Pest-vármegye gyűléstermében mondott gyászbeszédben melegen emelte ki az elköltözöttnek abbéli érdemét, hogy közpályája kezdetén anyanyelvünket alacsony kunyhókban megvonultan találta, végén pedig a trónra

emelten hagyta maga után. Kétségkívül a nemzeti színház és a magyar drámaíró is ez érdemének hódoltak főképen. Az embert sötétén néző Czakó Zsigmond e drámai költemény megírásával körülbelül azt fejezte ki, mit az Enyészet szelleme meghajoltan mondott Hunyadinak: «Téged tisztelni magam is kénytelen vagyok».

Alkalmi művét «*drámai anagógiának*» nevezte, a mi szintén mutatja, hogy a különöst, a meglepőt, a szokatlant kereste. Nem csak azt kerülte, hogy műve miben se hasonlítson a Vörösmarty színház-megnyitásra írt «Árpád ébredése»-hez s a két műben egyedül összehasonlítható két allegorikai alak pedig homlokegyenest különbözzék, mert míg a Sír szelleme Árpádot hálából ebreszti föl, a miért annyi áldozatot juttatott az ő sötét birodalmának: addig az Enyészet szelleme, ezt keveselve, tör Hunyadi ellen, ki nemzetet alkot, melyet ő nem bir egyszerre elnyelni. De még a fajtajelzésben is óvakodott Czakó «*előjáték*»-nak nevezni művét.

Inkább nehezen érthető, magyarázatra szoruló, idegen szót hajhászott föl, melyet magyar szépművek fajjelzéseül tudtomra nem használtak. A görög szónak e műre illő értelmével nem is könnyű tisztába jöni. Annyit rég tudtam, hogy az «anagoge» szerinti biblíamagyarázat olyan módszer, mely a betű szerinti kisebb jelentést magasb, égi eszmékkal kapcsolja össze. Azt is tudtam, hogy valaha e módszert hitbeszédekben és lelki épülésre szánt munkákban sűrű szokás volt használni mindaddig, míg a fölkapott szokás misztikus túlzói ezt is, mint a túlzók mindent, elmejátékok izetlenségeivel meg nem unatták, el nem koptatták. A görög szónak azonban többféle jelentése is lévén, bővebb felvilágosításért egy az ilyen szók és fogalmak értelmezésében tekintélynek ismert társunkhoz fordultam. Az anagógia valóban hajdan ünnepnek volt a neve. A régi hellének hite szerint: némelyik istenöknek több ponton volt tiszteleti székhelye, a hol felváltva időztek. Távozásukat himnusszal, áldozattal ünnepelték s ezt hívták anagógiának, visszatérésök üdvözlő ünnepét pedig katagóniának. Siciliában híres volt az Erix hegyén Aphrodite tiszteletére tartott ünnep, ki kilencz nap múlva tért vissza szent madaraival: a galumbokkal. De ezt az ünnepi értelmezést csak nagyon szakadékony szállal lehetne összekötni a mi drámaírónk művével, ki hyperromantikus író volt ugyan, de teljességgel nem hyperloyális polgár s így bármily nagyra-becsülte is az agg nádort, nem igen volt szándoka halandó lényt.

halhatatlan istenekig emelni. Továbbá az anagógia szó, ékeserével, hogy az ékezés ne az *i*, hanem az *o* betűre essék, jelent hiányosságot, darabosságot s el lehetne képzelni, hogy írónk a Fánicsynak átnyújtott művet kezdetleges vázlatnak tekinté. De akkor a kidolgozás után a görög szót ki kellett volna törlenie, már pedig a különczködni szerető író bizonyára nem azért kereste ki, hogy utóbb elvesse. Valóbszínű, hogy az «anagoge» értelmében vette, mely a szó többféle jelentése közt «a szellemnek magasb, eszményi világba, elvont spekulációk körébe való emelkedését» is teszi, vagyis azt, a mit alatta az említett misztikus biblíamagyarázók értettek.

Bármint legyen, a nálunk szokatlan szó alkalmazása különczködés. Czakó erre nagy hajlandósággal birt. Különben is akkor, midőn az ő gyermekélete lefolyt, a Királyhágón túl bokrosan termettek nemcsak a nemzet multjától lelkesedő írók, hanem különcz emberek és ezermesterek is. Az elsőnek könnyebb a magyarázata. Ott, a hol omladékok, várkastélyok, régi regék, emlékiratok, családi fegyverek és ékszerek elevenységben tartották a valaha emlékezetet: természetes volt, hogy a magyarság hajdanából merített hősköltemények elébb termettek, mint a Duna és Tisza mentén, s egykori hősök, fejedelmek ábrázolására is elébb épült magyar színház Koloszvártt, mint Pesten; épp olyan természetes, hogy ottani főuri nemzetiségből támadt a termékeny regélő, ki a magyar történeti regényt megindította s a nemzeti fejedelmek korabeli alakok, szokások és erkölcsök gazdagszínű festésével gyorsan megkedvelt közolvasmánynyá tette; valamint hogy onnan nyertük azt a mély szellemű elbeszélőt is, ki regényeiben a régi időnek nemcsak külső képeit, hanem lelkét is nagy művészettel rajzolta. De a nemzeti szellem e nagybecsű vonása: a történelmi érzék teljesen hiányzott a székegy eredetű birtokos nemesnek drámairó fiából. Ők különczökké, tévútra vezető megrögzött eszmék rabjaivá lettek. Az apa minden áron aranyat akart csinálni a higanyból, s tönkre ment; fia a francia vadregényesség szellemének követésében kereste az aranyat és dicsőséget — és az is tönkre ment. Már serdülő korában egy «*Chantreyek*» című francziáskodó drámával kutatta a szellemi érczeret s később ha ez úton pár zajos külső hatású művével szerzett is hírnevet, e dicsőség sem volt gazdagító színarany, hanem csak elpárolgó aranyfüst. Kár, hogy tehetségével idegen szellem

rabja lett, az irodalom külföldi magyarja. Nem figyelt a jó Döbrentey intő szavára, ki már a «Bánkbán» keletkezése idejében hirdette, hogy «a magyarnak magyar karakteréhez szabott drámájának kell lenni, olyannak, minővel az angol és spanyol nemzet dicsekedhetik». Czakó Zsigmond négy évi munkásságában csupán a «János lovag» néhány lapján érezhető, hogy őt is érinté, bár csak mulólag, a Katona József igaz magyar szomorújátékának erős, egészséges levegője. Különben műveiben csak a nevek, a párbeszédek magyarok, a jellem, a lélek nem az. Mennyire ellenkező példát nyújt Molière! Az ő némelyik művében a nevek idegenek, de a jellemrajz és beszéd törül metszett franczia. Általában a régi és újabb népek nagy költői nemcsak remekművek alkotásával tették maradandó hatásúvá lángelmőjüket, hanem azzal is, hogy nemzetök lelkének, észjárásának és nyelvének legteljesebb kifejezői. Még mikor idegen világot rajzoltak: akkor sem tudtak elszakadni fajuk vonásaitól. Shakspeare római senátorainak lenge tógáin át is meglátszik nem egyszer az északi vaskos lord drágaprémmű köntöse, s még többször villan ki a Racine ó-kori előkelő hölgyeinek keleti vagy déli jelmeze alól a versaillesi marquise csipkefodru juponja. Sőt még a Milton paradicsomi hőskölteményében is mennyi a brit vonás, nemcsak a sátán parlamentjében, hanem az első emberpár és a sürgő-forgó angyalok rajzában is.

Czakó Zsigmond ellenben úgy szólván elszigetelte magát saját fajának eredeti természetétől. Minden ízében francziáskodó romantikussá lett. Még pedig nem a Hugo Viktor és idősb Dumas tanítványa, a mi jóval kisebb baj lett volna, mert hisz ez új iskola vezérei — a képzelem szabadságának tanával s a jellemfestés erőteljesebb színeivel — a mi akkori színműköltőinkre elevenítőleg hatottak. Különben is — mint elég mai és régibb példa bizonyítja — nincs a színpadi izlésnek olyan lábra kapott áramlata, legyen régi romanticizmus, vagy újabb norvég szímbolizmus, olasz verizmus, franczia analitizmus vagy német modernizmus, melynek módszerében hivatott tehetség életrevaló drámát ne tudna alkotni, csak ne szakítson az életigazsággal, a logikával s a drámaiság örök érvényű törvényeivel. A ki pedig ezekkel szakít, az semmiféle módszerben nem írhat maradandót, mert nem a szívekre, hanem ideig-óráig csak az idegekre hathat, mint hatottak hatvan évvel ezelőtt azok a párisi romantikus túlcsapangók, kik a képzelem szabadságából

önkényes színpadi szabadosságot csináltak s a dráma anyagkörét a Sue-féle «Párisi titkok» idegizgató bűnhalmozásával, ellenszenves impostorok szerepeltetésével s ártatlanul szenvedők kínzásával vélték szélesebbé, gazdagabbá tehetni. Igazság, motivum, költői igazságszolgáltatás nem kellettek nekik, csak élére állított helyzet, meglepő, csattanós, bizarr. S ehhez a természetesség nélküli hyperromantikus iskolához szegődött Czakó Zsigmond. Igaz, hogy akkor Európaszerte tapsolták ez iskola divatos termékeit, úgy hogy az tévútra vezetett olyan lángelmét is, minő a magyar lyra legőszintebb virtuóza s a magyar néplélek tiszta költői tükre volt, de a «Tigris és hiéná»-val ő sem boldogulhatott, mert a magyar történet alakjaival szemben akkori közönségünk sem volt hajlandó olyan túlvitt engedményekre, mint a társadalmi drámában. Tán mivel a műsor és színészetünk ebben az időben szakított határozottan a nálunk sokáig uralkodott német érzélgéssel: fogadták örömeit a francziás túlcsapongásokat. S mivel Czakó Zsigmondtól magyar szóban ilyeket kapott, tapsolták három éven át a nézőtéren s magasztalták a szépirodalmi sajtóban. Tudta ő a közönséget meglepni élére állított helyzetekkel s meglepte már azzal is, hogy a mit eddig csak régi festői jelmezek kíséretében hallott: most a felesigázott indulatok pathószát polgári ruhákba öltözött személyektől kapta. Meg tudta nyerni az ábrázoló színészek kedvét is, kik hálások voltak parádés szerepeikért.

Olyan volt a káprázat, hogy nem egy kritikus hirdette s majd mindenik néző elhitte Czakó két fő darabjáról: mily tartós dicsőséget aratnának azok Páris nagy színpadain is. Akadt azonban egy pár mélyebbre látó s a divatos zajtól el nem kábult, hűvösebb elme, a kik nem hitték, hogy e taps a színpadi uralkodás tartósságát jelenthetné, mert a ki az életigazság és drámaiság törvényei alól szabadulni igyekszik s idegen áramlattól engedi meghamisítani lelkét: az könyvben ésszínpadon csak pünkösdi király lehet, mivel műveinek gyökerét nem eresztheti tápláló, szilárd talaj mélyébe s ily művek csak futó homokban élnek a divat-izlés változáig, míg új áramlat szele el nem fújja a töveket védő laza réteget. A távol keleten századok óta él a böles példaszó: csak az a fa nem félhet az időtől, vihartól, melynek gyökere mélyre nyúlik.

Czakó Zsigmond az ilyen szót nem hallotta, vagy nem értette meg. Neki a színműben csak az kellett, a mihez kedve és képes-

sége is volt: meglepő helyzetek, bizarr jelenetek, virtuóz szerepek. Mintha észre sem vette volna, a mi körülte történik, fejlődik: a *nemzeti léleknek* nyoma sincs nagyobb drámáiban. Pedig itt a központban élt, hol ép az ő idejében a vígjáték, a népszínmű, a regény mindinkább a magunk reform-eszméit szolgálták; a hol vastag népköltési köteteket adtak ki; a hol már a szalonokban is népdalt énekeltek és csárdást tánczoltak; a hol egy fiatal lángész műdallá emelte a népnótát; a hol nemcsak az urinők ruházata lett «honi», hanem az opera zenéje is öröndetesen kezdett magyarosodni. De őt a néplelek erősbülő fuvalma nem érinté. Midőn úgy szólván mindenki a nemzeties buzgóság és a vérmes reménység jegyében élt és haladt: ő mindinkább belemerült sötét, csüggesztő, kozmopolita világnézetébe, mozgásának köre egyre szűkült s gyorsan szaporodó műveiben nem birt változatossá lenni. Pedig a közönség újat meg újabbat keres kedveltjeinek műveiben is s ha nem talál: elfordul tőle. Czákó Zsigmond csak még a természet-kultusz homályos különöségeiben tudott némi újat nyújtani, de már érezve, hogy midőn lázasan törekszik emelkedni, voltaképp lejjebb hanyatlik.

Némelyek úgy hitték, hogy a történeti dráma komolyabb művelése útján szubjektivitása nyügéből kiszabadulhatott és tisztább világnézetre emelkedhetett volna. E hitben én nem osztozom. Annaira vérébe ment a kivételesnek, túlzottnak, megokolhatatlannak kedvelése, hogy egész egyéniségét elveszti, ha lényegesebb változást erőltet. Az akart maradni, a mi volt s inkább választotta a golyót.

Nem kívánta megérni utolsó műve színrevitelét sem, mely annyi tetszésben sem részesült, mennyit megérdemelt volna. És aztán ugyancsak megtapsolt két híres drámája is másfél évtized mulva már «a feledés pókhálójába göngyölt» avultság lett.

És a mi azzá tette, be kell őszintén vallani, a színpadi ízlésnek, a kritikai tanultságnak egészségesebb fejlődése volt. A néző a sok vadregényesség után az életvalódiság, a természetesség üdítőbb termékei felé fordult, az írók pedig egyre tüzetesebben foglalkoztak azokkal az örök példányokkal, melyek az ízlés és az ítélő tehetség legbiztosabb köszörűi.

Semmi okunk tehát az ő műveinek feledését hálátlanságnak, irodalmi kárnak tekinteni. De az már hiba volna, ha rövid, de zajos működését, melyben intő példa s a mai időre is üdvös tanul-

ság van, az enyészetnek engednök át. Emlékezetének ily elpusztulásától különben nem is kell tartanunk.

Legnagyobb két költőnk állított neki márványnál, ércnél maradandóbb emléket. Egyikben *Petőfi* áldoz meleg szívvel és szóval a «magasan röpülő szellem»-nek, kinek hamar elmulásával «tavasz dőlt, az ifjúságnak tavasza a sír telébe». A másikban *Arany János* védi sírját fenkölt részvéttel a kárhoztatás köveitől s esdi könnyezve a közeledő tavasz virágait annak sírdombjára, ki — miglen élt — mindig «tövis közt bolyongott».

Ís bizonyára a saját színművei, melyeket ma már a színpadon nem lehet látni, sőt olvasni is csak ritkán, itt-ott megmaradt nyomtatott példányokból, kevésbé tarthatják fenn a Czakó Zsigmond emlékezetét, mint e két nagy költőnk sokaktól olvasott és még többektől olvasandó elégiái. Mert lángeszű költők kiváltsága az is, hogy nemcsak igen jelentéktelen helyeket, a hol esetleg születtek, működtek, meghaltak, avatnak föl a köztudás és emlegetés tárgyaivá; hanem saját halhatatlanságok részeseivé teszik az alakokat is, kiknek tetteit, a nőket, kiknek szerelmét s a kortársakat, kiknek barátságát vagy részvétre méltó balsorsát megénekelik.

Petőfi és Arany minden ízökkel a magyar nép lelkéhez, a magyar föld sajátosságaihoz voltak növe s mégis ők áldoztak el nem mosódó könnyel a bús véget ért fiatal drámaírónak, ki kétségtelenül erős, de beteges irányt kapott tehetségével idegen szellem áramlatának hódolt s magyaros érzés és ragaszkodás tekintetében úgyszólván ellentétök volt, mert mint a Madách Imre föl, az üres légkörbe vágó Ádámja, csak kába mesének tartotta az Antæus igaz főleg költőkre és művészekre nagyon igaz mondáját, mely szerint e hitregei óriás mindig az édes anyaföld érintésétől kapott küzdelmeihez új meg új erőt.

Czakó Zsigmond költők számára szűk világnak tekinté hazája földjét és nem is az azzal való bensőbb lelki kapcsolatban kereste irodalmi dicsőségét; de midőn főműve: a «*Végrendelet*» zajló ünneplése közben pár nap alatt megírta «drámai anagógiá»-ját: voltaképp akkor hódolt leginkább a nemzet reformtörekvéseinek és új vívmányainak és csak akkor tartozott teljesen a magyar nép és földje szellemi közösségébe.

Főleg e miatt méltó, hogy irodalmunk buvárai, magyarázói,

történetírói tudomással bírjanak az «1445—1845» létezéséről, melynek eddigi könyveinkben még a czíme sincs följegyezve.

Arra, hogy figyelmeztetésemet e tudományos intézet körében bátorkodtam hangoztatni, buzditott többi közt az a mindnyájunk emlékezetére méltó tény is, hogy a kinek ünneplésére szánta Czakó Zsigmond ezt az ismeretlenül maradt drámai költeményét: volt a keletkező «tudós társaság»-nak országos törvény rendelkezése szerint: hivatalos, saját nemes rokonszenvénel fogva pedig buzgó «partfogója».

V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 50 f. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 40 f. VII. szám. Aeschylos. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1 K 20 f. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)

VI. k. I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A mandusk szertartásos könyve. *Balint Gábertól*. 20 f. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól. 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vasváry Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emlékbeszéd Mátyás Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól. 20 f. — VIII. A mór-dvajaik történelmi viszonyosságai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 f. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól. 80 f. (1876.)

VII. k. I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása. *Budenz József* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapcsolat a magyar és szumi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — Néhány ösmiveltégi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 60 f. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 60 f. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vambergy Ármintól* 20 f. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf Györgytől*. 20 f.

VIII. k. I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mór-dvajaik p-gány istenei s ünnepei szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 40 f. — IV. Tanu mány a japáni művészet-ről. *Gr. Zichy Ágosttól*. 2 K. — V. Emlékbeszéd Pázmány ú Horvát En ire 1839-ben ellunyott r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmán-on rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ük-konpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-ind-ben. *Mayer Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi hun nisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándortól*. 60 f.

IX. k. I. Emlékbeszéd Schiemer Antal k. tag felett. *Budenz J. r. tagtól*. 20 f. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól. 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vambergy Ármir* r. tagtól. 60 f. — A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag. felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 80 f. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. *Dr. Ruzsicska Kálmántól* 20 f. — IX. Ós vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F. l. tagtól*. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác* l. tagtól. 60 f. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.

X. k. I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szémi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai-val. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmostól*. 1 K 20 f. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 20 f. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elektől*. 1 K. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula külső tag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 80 f. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romanticismus. *Bánóczy Józseftől*. 20 f. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.

XI. k. I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — V. A csu-

- sokról. *Vámbéry Armin* r. tagtól 60 f. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 40 f. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 f. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 1 K. — IX. A muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 20 f. — X. Vámbéry Armin «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 1 K 20 f. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Armin* r. tagtól. 60 f.
- XII. k. I.** Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 1 K 20 f. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándor*tól. 60 f. — III. A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 60 f. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól*. 1 K. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Armin* r. tagtól. 1 K. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 1 K. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 1 K. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 40 f. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel*tól. 1 K 20 f. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 80 f. — XII. Isota Nogarola. *Ábel Jenőtől*. 1 K.
- XIII. k. I.** Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 80 f. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 80 f. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 1 K. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 f. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 20 f. — VII. Egy kis viszhang Vámbéry Armin ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 40 f. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 20 f. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics Györgytől*. 60 f. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai. *Petz Vilmostól*. 20 f. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télffy Ivántól*. 60 f.
- XIV. k. I.** Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől*. 80 f. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől*. 80 f. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól*. 20 f. — VI. Etymologicum magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól*. 40 f. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond*tól. 60 f. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 40 f. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 80 f. — X. Három francia hellenista és a volapük. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — XI. Enhemeri reliqua. *Némethy Gézá*tól. 1 K 20 f. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Bélától*. 80 f.
- XV. k. I.** Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. *Dr. Schreiner Márton*tól. 60 f. — II. André Chénier költészete. *Haraszti Gyulától*. 3 K. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond*tól. 80 f. — IV. Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Páltól*. 30 f. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antal*tól. 20 f. — VI. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Télffy Ivántól*. 1 K 20 f. — VII. A magyarzene tudományos tárgyalása. *Ponori Thewrewk Emiltől*. 40 f. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oszkártól*. 1 K 60 f. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerűségek. *Simonyi Zsigmond*tól. 1 K 20 f. — X. Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. *Télffy Ivántól*. 80 f. — XI. Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándor*tól. 3 K. — XII. Ujabb adatok a kün Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Gézá*tól. 30 f.
- XVI. k. I.** A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. *Finlay Henrik*tól. 4 K. — II. A pogány arabok költészetének hagyománya. (Székfoglaló.) *Goldziher Ignác*tól. 1 K 20 f. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Asbóth Oszkártól*. 90 f. — IV. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól*. 60 f. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VI. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VII. A Murnelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamota Istvántól*. 1 K. — VIII. Guarinius és Janus Pannonius. *Hegedűs Istvántól*. 1 K 60 f. — IX. Kisázsia török dialektusairól. (Székfoglaló.) *Dr. Kúnos Ignác*tól. 90 f. — X. Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. *Irta Janus Pannonius*. *Hegedűs Istvántól*. (Székfoglaló).
- XVII. k. I.** Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. *Dr. Mahler Edétől*. 30 f. — 2. Naszreddin hodsa tréfi. *Kúnos Ignác*tól. 3 K. — 3. A perzsa népdal. *Dr. Kégl Sándor*tól. 90 f. — 4. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? *Melich Jánostól*. 1 K 20 f. — 5. Brassai Sámuel mint aethetikus és műkritikus. *Kozma Ferenc*tól. 2 K. — 6. Sz. Agoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől. *Dézsi Lajostól*. 2 K.